

cum autographo, tum quod Luysio adscribatur, tum etiam quia exemplar videtur transcriptio post lecturae auditio-
nem statim facta. Discrepantia, autem, verborum et sen-
tentiarum explicari forsan poterit ex ratione scribendi
Luysio in more habita, qui lecturas prius alumnis quadam
simplicitate traditas, postea corrigebat, ut ita immutatas
et castigatas publicae luci traderet. Id ipsum nobis probant
emendationes autographi ab ipso auctore factae, quae qui-
dem et nimiae et frequentes sunt.

De transcriptione PP. Augustinianorum Matritensium
studio facta nihil dicere oportet, cum recentior sit caeteris
codicibus atque ex illis desumpta. Sufficiat animadvertere
nos eam aliquando consuluisse, ut loca dubia ex nostrorum
doctissimorum PP. auctoritate securius quam proprio ju-
dicio interpretaremur. Quando, vero, ea usi sumus, ex
notis patebit, ubi aperte praefatorum PP. auctoritatem
adducere curabimus.

Animadvertere tandem juvat textum hujus editionis
partim ex autographo, partim ab exemplari esse desump-
tum. Ex autographo, enim, mutuavimus quidquid ipsum
Ms. continet, id est, usque ad versum 8; caetera, vero,
ad finem usque expositionis, deficiente autographo, ab
exemplari transcribere debuimus.

IN CANTICUM MOYSIS

(Deuteronomii cap. XXXII) ⁽¹⁾

Moyses, morti proximus, jussu Dei hoc carmen con-
scripsit, illudque in publica totius populi concione Iudeis
discendum et decantandum tradidit. Idque fecit, non ut ad
Legis Dei observantium isto carmine Israelitas adhorta-
retur, quod nonnulli opinati sunt, sed ut promissa Dei
erga illum populum, cui Deus tam saepe obstrinxerat fidem
suam, ab omni suspicione falsitatis liberaret. Nam polli-
citus fuerat Deus Iudeis, fore ut Moyses ipsos, Josue duce,
in terra Chanaeae possessionem induceret; et deletis aut
pacatis circumaque vicinis gentibus, paceque consti-
tuta, in felicissimo statu bonisque omnibus affluente vita
eosdem collocaret. Quae, quoniam Moyses, divinitus edoc-
tus, videbat non esse ad exitum perducenda propter eorum
dem in Deum peccata futura (cognoscebat enim quanta
illius populi erga Deum futura esset impietas); id, ergo,
quoniam sciebat eventurum, et ob eam causam casum et
inane maxima ex parte futurum quod illi populo Deus
promiserat (nam promiserat ea lege, pie modo ipsum ac

(1) In autographo: «Canticum Moysis. Deut. 32.» Codex A: «Can-
ticum Mosis, Deuteronomii cap. xxxii, expositum per doctissimum
Magistrum ludovicum leonem. 1582.»

sancte colerent *pactione facta* (1), et data utrinque et accepta fide; ergo ne quis, ea cum vidisset non compleri promissa, aut Deum existimaret suam fidem fecellisse, aut Mosem crederet eventurum quod erat ignorasse, hoc carmen confecit, in quo Judaeos tandem a Dei gratia repellendos esse et abjiciendos propter immania ipsorum scelerata manifeste praedicit, idque Judaeis ediscendum tradidit, ejus ut quoties meminissent, toties videre atque intelligere possent, non ulla vanitate aut imbecillitate Dei, sed ipsorum pravitate atque vito, non, inquam, quod ille falsus aut inconstans esset, sed quod ipsi pravi erga illum et infideles fuissent, fidem suam non exsolvisse ipsum aut promissa complesse; itaque, ipsos se, suis delictis, promissa et sperata felicitate spoliassesse. Est, ergo, propheticum hoc carmen, et ob eam causam conscriptum, ut Judaeis esset pro testimonio Deum non fuisse falsum, sed ipso extitisse pravos, et ob id spe sua esse frustratos. Nam hoc esse Moysi propositum docere in hoc carmine Burgen sis doce animadverit; idque aperte colligitur ex eo, quod capite superiori Moses ex persona scriptum reliquit: *Nunc autem, inquit, scribite vobis carmen istud et docete filios Israel: ut memoriter teneant, et de more decantent, et sit mihi carmen istud pro testimonio inter filios Israel..... irritum enim facient pactum meum. Postquam enim invenierint eos mala cuncta et afflictiones, respondebit eis carmen istud pro testimonio, quod nulla delebit oblitio.* Quasi dicat: Non poterunt filii Israel queri de me, quod, incertos et nihil tale metuentes, eos malis involverim, neque id saitem causare atque dicere se, admoniti (2), foedus servaturos fuisse mecum quod pepigerant, eos si quis ante admonuisset malorum, quae ex eo violato in ipso ma-

(1) Sic in autographo.

(2) Ita in autographo; superest tamen verbum *admoniti*, quod videtur oblitteratum ex aliis quae auctor ipse delevit.

narent, nam hoc carmen testabitur multo ante, aperte et accurate, fuisse praemonitos. In quo intueri licet bonitatem summi Dei, ejusque in homines charitatem atque clementiam. Nihil enim corum quibus homines à peccato revocari et ad sanitatem possunt perduci intentatum relinquit. Nam quamvis, cum alibi pluries, tum praeccipue in hoc libro, et multum et saepe Deus admonuerat Judacos, videbant etiam atque etiam, foedus ut, quod secum fecerant, sancte et religiose servarent; poemas enim acerbas et diuturnas ipsos, ni servassent, datus; tamen, non contentus iis admonitionibus, quoniam qui liber eas confinebat non erat in promptu, eum ut quis legere aut habere posset, quod omnes facile addiscerent et memoria retinerent, hoc voluit carmen confici, et in eo, quae ad id argumentum pertinenter, cuncta conjici.

I.—*Audite, coeli, quae loquor, audiat terra verba oris mei.*

Primo reddit auditores attentos a magnitudine rerum, de quibus dicturus est. Declarat, autem, eas esse magnas auditique dignas, ex eo quod coelum atque terram advocat ad suam audiendam orationem. Itaque, ipsa novitate exordii attentionem commovet. Sed quinam sunt hi coeli atque terra quos vocat? Glossema Rabani, Clementem (1) Alexandrinum, ut opinor, et Origenem sequutum: COELI, inquit, id est, coelestes; TERRA, id est, terrigenae. Sed nihil vetat haec vocabula et proprie et simpliciter accipi; nam, etsi inanima sint quae significant et sensus vacua, tamen ea rectissime Moyses invitat ad hos audiendos sermones: primum, ut rerum dicendarum magis demonstret magnitudinem, nam necesse est maxima sint, quae equum

(1) Ad marginem adjecta videtur quedam nota, fortasse anctioris Rabani. Scisis vero foliis, nihil aliud legi potest quam praepositio in.

est res omnes ut audiunt; deinde, ut οὐ περιβολεῖν (1) declareret, eos ad quos loquebatur, adeo esse corde duro et a praescripto rationis averso, ut rebus, quamvis inanimis, facilius quam ipsis persuaderi posset.

Est enim hoc positum, non solum in Sanctarum Scripturarum usu, sed etiam in quotidiano more hominum, ut quos videmus nolle acquiescere salutaribus consiliis eaque responderet, ab his avertamus nos nostrumque sermonem, et ad res inanimas eum convertamus, easque affirmemus et audituras attentius et percepturas melius et citius assensuras. Ex quo intelligitar, quam sit corum conditio misera Dei voces qui negligunt, quique ejus monita salutaria obstinate ab se repellunt et ad animum suum introire non sinunt; sunt, enim, rebus inanimis deteriores: itaque illos Deus justissime arcebat a regno suo, quando quod res sensus expertes faciunt, ut pro eo atque illarum natura fert, Deo audientes se praebeant et sibi ab eo datae leges nunquam violent, id ipsi, et rationis compotes et tanto illustrati lumine, ut faciant animum non inducent. Postremo, ideo his exordiis Moyses usus dicitur, ut quae res in natura maxime sunt stabiles, quaeque semper permanentes creduntur, eas in testes advocaret ejus quod hoc carmine agitur, nempe, per *Deum non stetisse*, quominus Judaei felicitate promissa poterint, ipsos se sua culpa in interium praecepitasse. Nam, quo quis magis est stabilis atque firmus, eo ad testimonium ferendum magis est idoneus. *Audite, coeli, quae loquor, audiat terra verba oris mei.* Simili principio eadem in causa usus est Esaias (2): *Audite, coeli, auribus percipe terra, quoniam Dominus loquitus est. Filios enutrivi, et exaltavi; ipsi autem spreverunt me.*

(1) Ita scriptum graeco in autographo. PP. Augustiniani Matri-tenses etiam transcribunt: οὐ περιβολεῖν. In codice A, omissis verbo greco, sic legitur: «^{2.º} id dictum est, ad declarandum per hyperbole...»

(2) In margine: *Esa 1.º*

Nam, ut Chrysostomus scribit (1), Esaias in illo addusit ad initium hujus carminis, tacite significans ac quodammodo dicens, quod in isto carmine praedicitur futurum, ut Judeos Deus propter ipsum sclera abjeceret et promissis orbaret bonis, id sua ipsis aetate fere contigisse, maximaque ex parte completum esse. Quare, quos testes Moyses esse voluit praedictionis sua, eam quando in hoc carmine confecit, eosdem citavit Esaias, quod praedictum est compleri ubi vidit, ac pene dixit: *Vos, coeli, tuque, terra, olim quos Moyses testes citavit et ingratitudinis Judaeorum futurae et poenae per ipsos luendae ob eam ingratitudinem, adeste nunc ac videte, quam certos illa praedictio habeat eventus; quod, enim, ad Judeorum ingratitudinem in Deum attinet, ipso Deus mihi sic loquutus est: Filios enutrivi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me; quod, vero, ad poenas quas daturi sint spectat, video Chaldaeos jam vocari ab ipso eos ut perdant, Romanosque post futuros prospicio, qui una cum republica, eorum extinguit nomen funditus; itaque de iis, capitulis III, IV, V, VI, multa disseruit. Sequitur:*

2.—*Concrescat ut pluvia doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum...*

In superiori versu commendabat Moyses orationem suam a magnitudine rerum, quas dicturus erat, et ea re auditorem attentum reddebat; in isto, autem, versu idem alia ratione molitur. Nam eam commendat a ratione eleganti scilicet et suavi, qua usus est in dicendo, ab eloctionis, inquam, ubertate et venustate; vel, certe, commendat ipsam ab utilitate rerum dicendarum. *CONCRESCAT,* inquit, *UT PLUVIA DOCTRINA MEA.* Hebraice: *בְּרֵגֶל*, itaque

(1) Ad marginem: *homi, 3 de pent.^o*

Graeci: Ηλιορεκτης (1), id est, CONCRESET ET FLUET, in significacione futuri. Pluviae, porro, et roris atque imbrium vocabula in his litteris orationis elegantis atque copiosae vim translate significant; ut enim pluvia, terram imbuens, eam fecundat, sic diserta et copiosa oratio, hausta auribus, animos reddit fecundos; sed praeccipue in ea oratione haec spectatur translatio, quae utiliter de rebus habetur optimis, cui tangent una inest elegancia dictioris et splendor. Ecclesiasticus in sapientia viri elogio (2): *Et ipse, tanquam imbre, emittet eloquia sapientiae suae.* David in psalmo (3), quo doceat Christi sermones futuros utilissimos pariter et dulcissimos: *Descendet, inquit, sicut pluvia in vellus: et sicut stillicidia stillantia super terram.* Et Job de se ipso (4): *Verbis meis addere nihil audebat, et super illos stillabat eloquium meum: expectabant me sicut pluviam; et os suum aperiebant tanquam ad imbum serotinum.* Ex quo est, quod sequitur in eamdem sententiam:

QUASI IMBER SUPER TERRAM, ET QUASI STILLAE SUPER GRAMINA. In quo, non solum se utilia dictorum promittit, sed etiam optat atque desiderat, ut qui se audient, animo ita sin affecti, facile ut illis possit persuaderi. Nam illa בְּנֵי (5), quamvis futurum notent tempus, tamen proprietate hebraica vim optandi etiam habent, quod sequuntur nos ter, recte CONCRESAT ET FLUAT veritatem. Ergo optat Moyses ut, quemadmodum imbre in terram cadente agri virent, sic istis suis sermonibus grato animo acceptis, meliores evadant auditores. Cum, autem, id optat, facile ostendit se auditorum salutis esse cupidum, atque ex eo reddit ipsos benevolos. Sequitur:

(1) Desunt in autographo utrique textus, graecus scilicet et hebraicus.

(2) Ad marginem: *Sap. 89* (sic). (3) In margine: *Ps. 71.*

(4) Ad marginem: *Job. 9, pro 29.*

(5) Desunt in autographo textus hebraicus, quem tamen auctor citare intendebat.

3.—*Quia nomen Domini invocabo: date magnificentiam Deo nostro.*

Quidam existimant hoc versu proponi, de quibus deinceps dicendum est. Quasi diceret: Dicturus sum de Deo deque ejus summa potentia, ea ut a vobis cognita, magnificatiis ipsum. At hi non recte. Non, enim, propositione est, sed invocatio. Nam Moyses, tantis de rebus dicturus, rite prius numen Dei invocat, ejusque implorat opem, Epicis recepto more, ut ille: *Ab Iove principium Musae; Jovis omnia plena.* **QUIA NOMEN DEI,** inquit, **INVOCABO:** quasi dicat: ego, vero, Dei implorabo opem, mili ut adsit dicenti; vos, porro, cuendum supplices oratote, ut et mihi ad dicendum facultatem concedat, et vobis ad audiendum bonam mentem inspiret. **NOMEN DOMINI INVOCABO,** Pro DOMINI in Hebreo legitur בְּנֵי (1) nomen Dei tetragrammaton, quod nomen Hebrei et sanctissimum habent, et efficacissimum esse arbitrantur; itaque, ab illo auspicantur actiones et sermones suos omnes, quem morem omnes orientales conservant. Sequitur:

4.—*Dei perfecta sunt opera, et omnes viae ejus iudicia: Deus fidelis et absque ulla iniuritate, justus et rectus.* — 5. — *Peccaverunt ei, et non filii ejus in sordibus: generatio prava atque perversa.*

Proponit qua de re dicturus sit; dicturus, enim, est atque docturus Deum veracem esse, et in promissis constantem; nihil labis haerere in illo, sed omni in re atque ex omni parte perfectissimum et praestantissimum esse: itaque, minime per illum stetisse, quominus Iudaei perpetua

(1) Ita etiam PP. Augustin. Matrikitos. In codice A: **Pro Domini in hebreo est illud nomen Dei ineffabile, quod nomen Hebrei sanctissimum habent.**

felicitate fruerentur, qui est illi scopus in tota ista oratione propositus. Hanc, enim, propositionem reliquae hujus carminis partes confirmant. Confirmatio, autem, commemoratione constat, cum eorum quae Deus Judacis bene fecit, tum illorum quae in Deum ipsi ingrate et impius fecerunt.

DEI PERFECTA SUNT OPERA. Graeci interpres: Θεος ἀληθευτὴ τὰ ἔργα αὐτοῦ (1), id est: DEI VERA SUNT OPERA; verum, autem, est, cui ad sui generis perfectionem nihil deest; perfecta, autem, Dei esse opera in ipso ingressu ponit orationis suae; ut statim os obturet lis, qui ex eo, quod praeter votum ipsis accidit, ad calumniam Deo et ad ejus detrahendum operibus, aut omnino ad minus bene de ipso judicandum moventur. DEI PERFECTA SUNT OPERA. — Pro Deo, hebraice; וְאֵת id est, petra; vocant autem sic istae Litterae Deum, propter ejus summam firmitatem et fortitudinem; nuntiunt enim, in eo omnes creaturae, tanquam fundamentum: qui opis egentes sunt, habent in eodem tutum et paratum perfugium; in dictis atque factis est summe constans. Recte, porro, hoc ipsum nomine Moyses appellat in isto loco, in quo proprie agit de ejus promissorum constantia: recteque convenient, ut qui instar rupis firmus atque constans esse exhibetur, ejus opera perfecta esse dicantur, id est, ejus ut in nulo timbet aut vacillet fides aut virtus. Cujus, enim, virtus est perfecta, ejus ut opera sint perfecta est necesse; quod, enim, quis imperfekte operetur ex eo semper est, quod in operandi principio aut imbecillitas aut labes inest aliqua. Quare, qui neque imbocillus est, neque infirmus, nec vero egens ullis, sed munitus undique atque firmus, rupis instar, רָבֶדְנִיקָה, is certe semper perfecte operabitur: DEI, igitur, PERFECTA SUNT OPERA, id est, quibus detrahi in nullo potest.

(1) Sic in autographo, omisso textu graeco. In codice A. ita haec leguntur: «Septuaginta interpres sic vertunt: *Dei vera sunt opera...*»

Sed addit: ET OMNES VIAE EJUS JUDICIA, id est, ita justae et omni ex parte cum ratione congruentes, ut a nemine possint reprehendi. Euthymius opera ad actiones refert, vias autem ad sermones et cogitationes; itaque utroque Dei tum dicta, tum facta cogitataque comprehendit censem, eaque omnia perfecta et rectissima esse dici. Et, certe, vias Hebrei, non tam actiones nominant, quam propensiones ad agendum; id est, non quod quisque agit *via ejus* Hebrei dicitur, sed ad quod agendum quisque propensus est id via nominatur; ut liquere potest ex illo (1): *Natas fecit Moysi vias suas*. Nam ejus vim vocabuli explicat statim, subjiciens: *Miserator, et misericors Deus: longanimes, et multum misericors*. Talem enim se esse Deus dixerat Moysi, ut in *Exodi* et *Numerorum* libris scribitur (2); igitur, quod Deus sit animo indulgenter et ad omnem clementiam propenso id VIAE EJUS nominatur.

Quae viae in hoc loco dicuntur esse judicia, ut intelligamus sic ipsum misericordiae indulgere, ut tamen retineat justitiam; ita misereri, ut de severitate justitiae remittat nihil. Nam res ipsa hujusque carminis propositum argumentumque poscebat, ut de hoc in ipso orationis ingressu Judaei admonerentur, utque illis statim diceretur, quod Deum hactenus clementem experti essent atque munificum, non eo ipsum putarent promissa crediturum ipsis bona aut pactis mansurum (3), ipsis quamvis pacta rescindissent fidemque ei feffelissent: qui, enim, talia de Deo sentiant, eos quae sit natura Dei non satis cognoscere, illum omni ex parte perfectum atque omni genere virtutum atque honorum ornatum, non uni misericordiae et indulgentiae servire; sed cum summa clementia summam etiam severitatem conjungere, ita peccatoribus parsuum (?) velle, ut de eo, quod jus exigit, nihil patiatur detractum, pro-

(1) Ad margin: *Ps. 102.* (2) Ad marg.: *Exod. 3, Num. 14.*

(3) Ad margin: *stare.*

penso illum quidem ad omnem bonitatem animo esse, eam tamen propensionem suam ad justissimae rationis (1) regulam semper erigere; itaque, studium indulgendi, quo tenetur, temperare justitia. Quod ut magis declararetur, adjectum est: DEUS FIDELIS ABSQUE ULLA INIQUITATE, JUSTUS ET RECTUS, id est, ita fidei ac promissorum observans, ut peccata vestra sua nimia indulgentia non foveat. JUSTUS ET RECTUS, id est, non solum misericors sed etiam justitiae tenax; eodemque pertinet et hoc, quod sequitur: PECCAVERUNT EI, ET NON FILII EJUS IN SORDIBUS: GENERATIO PRAVA ATQUE PERVERSA. Quasi apertius dictum esset: Deus, quidem, FIDELIS ET RECTUS est; vos, autem, peccatores et sordidi; vel potius: quia ergo Deus RECTUS ET JUSTUS est, generatio porro ista, quae omnibus cooperta vitiis immerito filiorum Dei nomen usurpat, PRAVA est ATQUE PERVERSA, id est, vos ipsi pravi estis et ab agnitione Dei multum degenerastis; idcirco, etsi longe pollicitus fuerit Deus benefacturum vobis, tamen faciet male, non fidelis oblitus suae, sed obsequutus justitiae.—PECCAVERUNT EI, ET NON FILII EJUS IN SORDIBUS: GENERATIO PRAVA ATQUE PERVERSA.—Hebraice, propter orationis inversum ordinem, perobscurè: **לֹא בָנִים יְהוָה נִזְבֵּחַ** (2) verbum pro verbo; CORRUPIT EI, NON FILII EJUS, MACULA IPSORUM: GENERATIO PRAVA ATQUE PERVERSA; itaque, id alii aliter interpretantur. Primo, uti noster vertit, cuius versio caeteris est anteferenda; nam animo corrupti peccare est. Quare recte ille: PECCAVERUNT EI, NON FILII EJUS, id est, licet antea filii, jam ob id ipsum, quod ei peccaverunt, non filii; idque declarat, quod sequitur: MACULA IPSORUM, aut: IN SORDIBUS, ut noster convertit, nam est

(1) Ad margin.: *anussim.*

(2) Desunt verba hebraica in autographo. Sic, vero, in codice A: «Quamquam ista verba sunt certe perobscura in hebraico textu, propter ordinem orationis inversum; nam in hebreo ad verbum sic habetur: *Corrupit...*»

reddito causae, quare jam non sint filii; non, enim, esse censentur IN SORDIBUS, id est, propter sordes et ipsorum maculas, *in*, pro *τ*, in significatione instrumenti, more Hebraeorum.—Aliter porro graeci Interpretes: *Ηαρπάζων τοῖς τέκνοις πονηρότητά* (1), id est: PECCAVERUNT NON EI FILII EJUS VITUPERABILES. Quod Augustinus sic exponit: FILII EJUS, id est, Judaei, quos Deus uti benignus pater indulgentissime habuit, vituperabiles se exhibuerunt, quod tanta Dei erga se turpiter abusi indulgentia, peccaverunt non ei, id est, non Deo, sed sibi, hoc est, perniciem sibi attulerunt peccando, seque in exitium praecipitarunt; Deo, autem, nulla in re incommodarunt. Quam ad sententiam Chaldaicus Paraphrastes accedit, nam vertit: DISSIPAVERUNT SE IPSOS, ET NON DEUM: FILII QUI SERVIERUNT IDOLIS. Euthynius, interrogative, sic: PECCAVERUNTE EI FILII EJUS VITUPERABILES? quasi dicat Moyses: At cum Deus talis sit, qualis a nobis descriptus est esse, rectus, justus, fidelis, omni ex parte perfectus, fieri potest credive, filii ut ejus qui sunt, id est, qui et ejus in se eximum amorem experientur et naturae bonitatem clarius cognoscunt, peccaverint ei? (At, vero, alii?) (2) interrogationem retinentes, (haud?) (3) tamen verborum ordinem: «Rogat Moyses: PECCAVERUNT EI? Respondet ipse sibi: non; ac mox subjicit: FILII EJUS IN SORDIBUS. Quasi dicat: Num, Deo peccando, maculam intulerunt ei? haudquaquam; ipsi se potius sordibus commacularunt (4).» Alii, autem, he-

(1) Desunt et verba graeca. Codex A id ita habet: «At, vero, Septuaginta interpretes aliter vertunt, scilicet: Peccaverunt...»

(2) Vix legi possunt haec verba, scisis foliis. PP. Augustinianiani Matritenses ea praetermittunt.

(3) Neque id legi potest, eadem de causa. Praeternmittitur etiam in exemplari PP. Augustinianorum Matritens., qui caetera hujus periodi verba transcribunt.

(4) Tota haec periodus, a verbis: *At vero alii*, additur ad marginem Ms. ex manu ipsius auctoris. In codice A tota praetermittitur.

braica ipsa, ordine tantum commutato, sic ponunt: GENERATIO PRAVA ATQUE PERVERSA, QUI NON SUNT FILII EJUS IN MACULAM SUAM, id est, in ignominiam et detrimentum, CORRUPIT SE ILLI; quod sic explanatus: GENERATIO PRAVA, quae appositive non est filiorum ejus, hoc est, quae non habet Deum pro patre, CORRUPIT SE, id est, ingenium atque naturam suam, tot adeo cultam et instructam bonis, depravavit. Ac, certe, mihi ut videtur, his verbis Moyses illud Judaeorum peccatum propriè notat, omnium gravissimum et sceleratissimum, quod admirantur, cum mortem intulerunt Christo. Nam, uti diximus, propositum est illi Deum, quod deserturus erat Judaeos, ab omni vindicare reprehensionē atque culpa; quare decebat, ut ejus peccati illorum potissimum atque primum mentionem faceret, quo maxime illi Dei numen laeserunt, quodque injustissime operati sunt: sic, enim, una et fidem Dei culpa vacare ostendebat, et ejus illustrabat justitiam: JUSTUS, ergo inquit, DEUS ET FIDELIS; at, vero, GENERATIOILLA, quae Christum, ab se rejiciens, in crucem egit, PRAVA ET PERVERSA. Nam et Christus generationem adulteram saepius nominat, et ex patre diabolo natos suae aetatis homines dicit. Haec, porro, generatio corrupisse se illi, in ignominiam suam dicitur; quia, quo illi incommodaret et quoque ipsum majori gravaret invidia, professa est se regi externo et gentili velle subjici, quod illi probrosum imprimis et ignominiosum erat; nec hoc solum professa est, sed re ipsa probra maxima, ea de causa, et miseras subiit sempiternas. Sequitur in eamdem sententiam:

6.—Haecce redditis Domino, popule stulte et insipiens {num quid non ipse est pater tuus, qui possedit te, fecit et creavit te?}

Nam in illo facto et interfectione Christi impia et crudeli Judaei maxime declaraverunt animi sui ingratitudinem et

cæcitatem: ingratitudinem, quod maximorum bonorum atque vitae auctorem vita privarunt; cæcitatem, quod quem maxime absentem expectabant, quemque summis expetebant votis, cum praesentem non agnoverunt. HAECCE REDDIS DOMINO, POPULE STULTE ET INSIPiens; id est, ita ne pro summo amore odium summum, pro maximis beneficiis maximas injurias, pro honore probra, pro vita denique impertita mortem ignominiosam et acerbam, gratiam, si licet, malam rependi. POPULE STULTE ET INSIPiens. Recte stultitia asignat, nam {qui esset tam immanis, qui se prudens ac sciens tanto scelere commacularet? Itaque Petrus: «Si cognovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent.» Sed, ut fuerit stultitia, tamen negari non potest quin turpissima illa fuerit, et maxime detestabilis stultitia: in media, enim, luce constituti, lumini aditum intercluserunt, ad ipsos intrare volenti, seque rediderunt caecos sponte sua cum, quae cæcitatem pellunt, adessent illis omnia.

Quaro jure Moyses: POPULE, inquit, STULTE ET INSPIENS, aut ut significantius Graeci: οὐδὲ πορφύρας, id est, non sapiens, Hebreacique similiter (1): בְּזַבְּנָה נִבְּנָה Nam eo magis amplificatur stultitia Judaeorum; significatur, enim, quamvis suppetenter illis omnia, quibus erudiri atque sapientes effici homines possunt, cumque abundantare doctrina institutione colesti, tamen sapientes non evassisse propter ipsorum cordis duritatem et a vero aversionem. Quod chaldaica planius explicarunt, in quibus sic: POPULUS, QUI SUSCUPERUNT LEGEM ET NON FUERUNT SAPIENTES. Quod, autem, additur: {NUMQUID NON IPSE EST PATER TUUS? adhuc magis ejus populi cæcitatatem amplificat, perinde atque dictum esset: Quod si minus erudiri ad Sa-

(1) Desunt in autographo tam verba graeca quam hebraica. Codex A ea in hunc modum legit: «Pro INSPIENS septuaginta vertunt: NON SAPIENS, quonodo etiam est in hebreo».

pientiam tanta Legis doctrina et institutione potuisti; at certe beneficia quibus a Deo affectus es, quae procul dubio innumerabili fuerunt atque maxima, accendere te in amore possent: et si, propter mentis hebetudinem, quis ipse esset et quam amari dignus, ne magistra quidem et eruditrice Lege assequutus es; at quae experiebare beneficia, quin paterno in te esset ille animo, dubitare non sinebant. *¶ NUNQUID NON IPSE EST PATER TUUS?* certe est pater, et subjicit probationem: *QUI POSSESTIT TE, FECIT TE, ET CREATIVIT TE.* Nam singula verba, singula erga hebraeum gentem eximia Dei beneficia significant. Licet, enim, quod Judaei facti dicuntur a Deo, generale quiddam sit et ad homines pertinens universos, tamen peculiare est et eximium possessos et creatos esse dici, his verbis si quae vis subjecta est satis intelligatur.

Possidere, enim, in iis dicitur, qui geniti filii sunt, ut apparet ex illo: «*Possedi hominem per Deum*, et in illo:» «*Dominus possestit me in initio viarum suarum*» Creare, porro, hoc in versu, ex eo cuius loco ponitur interpretatum, non est facere ex nihilo, sed firmare et stabilire, et afficere, non levibus, sed in longum tempus permanens ornamenti; id enim significat: *¶* Ex quo non ad conditionem generationem nemire naturae referri hic debet, sed ad collationem potius justitiae et sanctitatis; nam et qui justi efficiuntur, creari dicuntur in his libris; ex quo Paulus: *Creati in operibus bonis quae praeparavit Deus, ut in ipsis ambulemus. QUI POSSESTIT TE, FECIT ET CREATIVIT TE.* Ordo inversus; quod Euthymius et Glossa adnotarunt: nam prius, est facere; posteriorius, possidere; postremum, stabilire et firmare. Fecisse, enim, Deus illum dicitur populum, quod ipsum condidit; possedisse quod, cui peculium suum, elegit sibi, hoc est, quod caeteris ignorantiae et errorum tenebris jacere permisis populis, cum elegit unum, se qui et coleret et agnosceret: possedisse, igitur, dicitur quod ad sui cultum Deus hunc unum selegit populum; firmavisse, porro, quod

justitia ipsum auxit, caeterisque ornavit bonis, quibus beata efficitur et continetur vita. *NUMQUID NON IPSE EST PATER TUUS QUI POSSESTIT TE, FECIT ET CREATIVIT TE?* Moy-ses ab hoc loco quod proposuit confirmare incepit. Constat autem tota confirmatio, ut diximus, enumeratione eorum beneficiorum, quae Deus illi contulit populo. Nam omnis hujus confirmationis argumentatio haec fere est: Deus semper beneficet tibi; tu, contra, ingratum te ei praebuisti semper; ergo quod te Deus abject et promisorum fidem non exsolvit, tua culpa, non illius fallacia aut judicis movilitate factum est sine dubio. Priorem, porro, propositionis partem hoc confirmat versu, cum dicit: *NUMQUID NON IPSE EST PATER TUUS QUI POSSESTIT TE, FECIT ET CREATIVIT TE?* Id est, qui non solum maximis, sed etiam jugibus beneficiis te afficit continentier; qui nullum tempus a bene fruendo vacuum paftur praeterire. Nam conditio, possessio, confirmatio totam hominis vitam continent et ad omnes illius partes pertinent. Ac subjicit statim probationes singulorum, et quoniam condidisse constat, eo praetermissio, confirmat longa inductione possedisse et firmasse; itaque addit in eam sententiam:

7.—*Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas: interroga patrem tuum et annuntiabit tibi, maiores tuos et dicent tibi.*—8.—Quando dividebat Altissimus gentes: quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel.—9.—*Pars autem Domini, populus ejus: funiculus haereditatis ejus.*

Possessos a Deo Iudeos esse, id est, lectos ab ipso ex omnibus gentibus et caros praecepit habitos, ut in eis proprie dominaretur et eorum coleretur pietate et officiis, Moyses ut doceat, eorum annales citat testesque allegat eos ipsos, et eorum, quae meminissent et a majoribus accepissent suis, eos admonet: scire illos ac probe cognoscere,

quippe traditum a majoribus et sacris consignatum monumentis habent, orbe terrarum hominibus ad incolendum divisio et aliis alio dispersis, partem eis opimam, ut in ea postea se jactarent et dominarentur Judaei, sepositam eis a Deo et reservatam fuisse. Itaque ait: MEMENTO DIERUM ANTIQORUM, COGITA GENERATIONES SINGULAS: INTERROGA PATREM TUUM ET ANNUNTIABIT TIBI, MAJORES TUOS ET DICENT TIBI. Quasi dicat: Quod si praesentia aut non vides, aut negligis, at saltem praeteritorum recordare; aut si ea per te non intelligis, fidem habe majoribus tuis. MEMENTO DIERUM ANTIQORUM. — Recte: ANTIQORUM. Nam ipsum benefacere Deo est, non solum usitatum, sed a primo institutum et, quam longe *retro repete memoriam possimus*, semper usurpatum. De mane surgit ut benefaciat; sero, autem, ac vix tandem ad puniendum inducitur; quare, quia id aegre facit, non a primo facit, sed accidit illi quodammodo praeter solitum, estque illi non antiquum sed novum. Unde quod in psalmo legitimus: *Miserationes ejus super omnia opera ejus*, sic etiam recte: *Miserationes ejus ante omnia opera ejus* (1); omne enim operandi principium Deus ducit a misericordia et amore. Et hoc est causae, quare libri Genesis scriptor (2) Moyses, ante scriptam hominis conditionem, nusquam Deo tribuerit nomen illud quadrilaterum, quod Dei nomen proprium esse censetur, quodque, ut alibi memini me dixisse, proprie ducitur a significatione misericordiae et beneficentiae; idem, autem, postquam conditi hominis mentionem fecit (3), sta-

(1) Sequuntur in autographo aliqua ab ipso auctore deleta, quae etiam praetermittunt codex A et exemplar PP. Augustinianorum Matritens.

(2) In autographo legi videtur *scripti*. At PP. Matritens. legunt: *scriptor*. Codex autem A sic: « Undo et in Genesi, cap. II, statim atque homo narratur conditus a Deo, Deus appellatur *Joba* (sic), quo nomine antea nunquam appellatus erat. »

(3) Ad margin.: *Gen. 2*.

tim Deum iterum atque saepius *nisi nominarit*; quo intellegremus quam antiquum Deo est creasse homines, tam esse antiquum beneficium se ostendere ac misericordem. Homini, enim, in lucem edito, magnus campus oblatus est (1), in quo enitescere ac vires suas explicare divina posset misericordia. Unde et in Virginis cantico (2), misericordia Dei dicitur esse *a progenie et in progenies*, id est, dicitur ab ipsa prima rerum institutione exorsa et per omnes aetates diffusa pertinere usque ad saeculi finem; Paulusque ad Corinthios scribens (3), ob id ipsum declarandum, Deum vocat *Patrem misericordiarum*, nimirum, quod misericordias jugiter veluti spiret ac gignat, utque aquam ex se semper emitit fons perennis, sic ex illo misericordiarum rivi manant perenniter. Quam etiam ad rem significandam spectat id quod Moyses statim subjicit dicens: COGITA GENERATIONES SINGULAS. Nam Deus non sic uno benefacit tempore, ut aliis temporibus a benefaciendo desistat; ad generationes enim singulas si quis animum adverat, in singulis reperiet illustria documenta beneficentiae divinac; neque in singulis generationibus modo, sed diebus etiam atque horis singulis. Nam et ob id Paulus (4) *divitem in misericordia* appellat ipsum.

Quemadmodum enim divites divitias cupide ostentant suas, sic Deus, quaecumque illi occasio detur, cam arripit ad ostendendum quam sit ipse misericors; ex quo sequitur plurimos ut habeat suae largitatis testes per omnes generationes aetatesque. Quare additur: INTERROGA PATREM TUUM ET ANNUNTIABIT TIBI, MAJORES TUOS ET DICENT TIBI. Ecquis, enim, id non testetur? Severitatis enim et animadversionum divinarum rara in sacris litteris exempla existant; ac bonitatis et indulgentiae innumera, eaque passim obvia, usque eo nemo ut sit, se modo respiciat ipse

(1) In margine: *patefactus est*. (2) Ad margin.: *Luc. 1*.

(3) *2 Cor. 1* ad margin. (4) In margine: *Eph. 2*.

suamque secum vitam reputet, qui ex iis, quae expertus in se ipse est, non agnoscat, cum summa omnia in se habeat Deus, nulli virtuti ipsum magis quam bonitati et clementiae studere. Nam ut vere in psalmo dicitur (1): *Misericordia Domini plena est terra; itaque, parentes filii et majores minoribus et quisque sibi id annuntiare atque narrare possunt, nimirum, Deum omnium hominum provide curare res, tum praeccipue se bonum atque munificum exhibere erga suos, e quibus populum Israeliticum precipuo amore dilectum ab ipso esse; nam, ut sequitur: QUANDO DIVIDEBAIT ALTISSIMUS GENTES: QUANDO SEPARABAT FILIOS ADAM, CONSTITUTI TERMINOS POPULORUM JUXTA NUMERUM FILIORUM ISRAEL.* Id est, jam inde a principio, quando terras dedit inhabitandas hominibus, eosque in omnes orbis oras Deus misit, quasi ad colonias deducendas, populo suo multa post saecula futuro oram unam selegit, omnium uberrimam; quod magni sine dubio erga illum amoris signum fuit.—*QUANDO DIVIDEBAIT ALTISSIMUS GENTES* etc. quasi dicat: cum te ad majores tuos remitto, et eos ut roges postulo, eo postulo ut ab illis discas tuas res Deo curae fuisse multo antequam tu in lucem venisses; tibi enim uni quam incoleres et in qua postea dominare, frugum atque vitum maximam certe parentem Chanaenorum reservavit terram (2). Nam ista re, prima ex omnibus, Moyses probat id quod proposuit, scilicet, Iudeos a Deo fuisse possessos, id est, peculiari amore prosecutos, quod scilicet jam a principio ipsis assignaverit, ad habitandum et incolendum, optimas et opulentissimas regiones. Quod, quidem, fuit maximum beneficium et illustre documentum amoris: primo, quia fuit gratuitum (nullis enim ipsorum meritis tributum est, quippe qui nondum

(1) Ad margin: *ps. 32.*

(2) Hucusque autograph. Quae sequuntur, ad finem usque expositionis, desumpta sunt ex codice A.

essent); deinde, quia illis attribuit non incultas alias regiones, sed quas alii habitatores prius coluisserent et redidissent urbibus frequentes, ut dicitur *Deuteron. cap. vi;* postremo, quia uni populo Israelitico data est et attributa ea terra quae sufficiebat septem gentibus. Quod beneficium continet imaginem quamdam praedestinationis sanctorum: nam, ut in illo beneficio primo ostendit Deus amorem suum erga Israelitas, sic in isto ostendit primo amorem suum erga sanctos; et ut in illo beneficio praeparavit Deus Israelitae terram et regionem, quam incolerent, sic in isto praeparavit sanctis regnum coeleste et terram viventium, quae vere promissionis terra est; et quemadmodum illis beneficium contulit gratis, sic hoc decrevit nullis bonis hominum meritis ad id decernendum compulsus; et sicut antequam eo introduceret filios Israel voluit ut illa regio habitaretur a Chanaenaeis, postea expellendis et exterminandis, sic malos atque impios, postea tandem perdendos, constituit nunc quasi in possessione suorum bonorum, dum illos sinit florere opibus et imperio et auctoritate; et sicut in illo facto Chanaenaei, qui fuerunt primi cultores illius regnum, profuerunt Iudeis in eo quod regionem ab illis cultam et urbibus frequentem illis tradiderunt, sic in isto beneficio praedestinationis, mali, qui nunc omnia videntur obtinere, sua ista potestate prosunt justis et sanctis hominibus, efficiuntque, illos varie exercendo, ut ipsis contingat major et melior haereditatis portio, unde verisime et acute dicebat divus Augustinus «quod boni sunt malorum opus.» *QUANDO DIVIDEBAIT ALTISSIMUS GENTES: QUANDO SEPARABAT FILIOS ADAM.* Significat illud tempus, quando Deus confudit apud Babel linguas eorum qui turrim aedificabant, et eos dispersit per totum orbem, de quo agitur in *Genesi*, capite XI.

Recte autem in hoc loco, ubi fit mentio divisionis gentium a Deo factae, ipse nominatur Altissimus; nam tunc opposuit Deus suam altitudinem superbis hominum cogita-

tionibus, qui, erecta turri altissima, sperabant se posse pertingere ad coelum. Nam, profecto, quales nos erga Deum sumus, talem se ipse nobis exhibet; unde dicebat divus Petrus in prima sua canonica, capite v.: *Deus superbris resistit, humiliis autem dat gratiam;* et in ps. xvii: *Cum sancto sanctus eris, et cum innocentie innocens eris; et cum perverso perverteris;* et in ps. cxxxvii: *Quoniam excelsus Dominus et humilitate respicit et alta a longe cognoscit,* id est, ad humiles dejicit suam altitudinem; at, vero, erga altos se ostendit altiore. Quod ipsum et in hac divisione terrarum, de qua in hoc loco mentio fit, satis ostenditur in utramque partem; nam, quando Deus se ostendit altissimum et potentissimum erga illas gentes superbas et illas divisit per orbem, func, eodem tempore, **CONSTITUIT TERMINOS POPULORUM JUXTA NUMERUM FILIORUM ISRAEL;** id est, tunc simul declaravit suam dulcedinem et paternam charitatem erga populum Israeliticum futurum, illique assignavit regionem uberem et cultam aliorum opera atque industria. Itaque, aliis gentibus et populis fuit altissimus; istis, vero, suavis atque mitis: et cum reliquias gentes puniebat propter suam superbiam, providit populo Israeliticu m ut haberet regionem cultam et ab aliorum commercio separatam; et aliorum poenam convertit atque retulit in bonum populi sui. Ex quo intelligitur omnia referri atque ordinari in bonum eorum, quos Deus diligit, sicut Paulus scripsit: *Omnia propter electos, et similliter: Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum,* et psalmo 1 dicitur de iusto: *Omnia quaecumque faciet prosperabuntur.* Caeterum, in eo quod dicitur: **JUXTA NUMERUM FILIORUM ISRAEL**, adverti debet quod hebraea atque chaldaica ita se habent, sicut illa veritatis noster interpres; at, vero, a 70 interpretibus illa sunt paululum immutata, nam verterunt hunc locum isto modo: **CONSTITUIT TERMINOS POPULORUM JUXTA NUMERUM FILIORUM DEI**, videnturque legisse *El pro Israel.* Quae etiam lectio rectum habet sensum, quemadmodum docent veteres

Pati, qui Hieronymum antecesserunt, atque etiam ipse divus Hieronymus, commentariis in VII caput Danielis et in caput XXVIII Ezechielis; nam significant quod illo tempore in quo Deus distribuebat gentibus, non solum regiones quas incoherent, sed etiam singulis illarum assignabat Angelos tutelares, tunc, inquam, populum Israeliticum futurum sibi unitum (1) regendum et conservandum reservavit. Unde sequitur in textu: **PARS, AUTEM, DOMINI POPULUS EJUS: JACOB FUNICULUS HAEREDITATIS EJUS.** — Nam juxta versionem 70, sententia hujus versus cum superiori conjugenda est, et ex illa pendet, scilicet isto modo: **QUANDO DIVIDEBAT ALTISSIMUS GENTES**, tunc qui erga alios ita se gessit ut pro numero illorum tot filios Dei, id est, tot Angelos assignaret, et illis eas gentes traderet regendas et custodiendas; at, vero (*sic*), erga gentem Israeliticam ita affectus fuit, ut eam sibi reservaret, tanquam propriam portionem et partem atque haereditatem.

Caeterum, juxta nostram versionem, hic versus continet causam ejus, quod dictum est in superiori: nam dixerat in orbis divisione Deum assignasse futuris Israelitis bonam et uberem regionem; at vero nunc dicit in isto verso hujus assignationis causam fuisse, quia **PARS DOMINI POPULUS EJUS: JACOB FUNICULUS HAEREDITATIS EJUS**, id est, quia a Deo decretum erat eam gentem, a caeteris separatam, sibi eligere in peculium et in proprium populum, quem indueret vera religione, et ex quo Messiam et ducem totius orbis servatorem futurum. **PARS AUTEM DOMINI, POPULUS EJUS: FUNICULUS HAEREDITATIS EJUS.** In psalmo LXXII ita scribitur: *Deficit cor meum et caro mea: Deus cordis mei et pars mea Deus in aeternum.* Et in *Lamentationibus*, cap. III, similliter: *Pars mea Dominus, dixit anima mea;* in quo ipsi justi significant se despiciere omnia terrena et in uno Deo omnem suam spem collocare et amorem: idque minime mi-

(1) Sic, certe pro: *uni vel uni tantum.*

randum est illos facere; nihil enim utilius facere possunt. At, vero, in hoc loco non dicitur quod justi habeant Deum pro sua portione, sed e contrario dicitur quod Deus habet illos pro sua portione et haereditatem. In quo admirari licet, primo, quam bonus sit Deus erga suos, quanti illos faciat; 2.º, licet considerare quam pari jure atque iisdem legibus cum illis agat. Nam, quantum attinet ad primum, cum Deus sit Dominus omnium gentium atque nationum, tamen istos solos, scilicet, justos vocat suam partem et suam haereditatem, et de illorum possessione laetatur et se quodammodo jactat atque divitem reputat; unde est quod in veteri lege saepissime vocat se ipsum *Deum Abraham et Deum Jacob et Deum Isaac*, alii suis titulis prae-termissis. Ex hoc etiam est quod apud Job, capite I, quodammodo gloriatur se habere unum seruum Job, cum illi Satan posset opponere infinita millia hominum pessimorum atque malorum. Et in *Canticis*, capite IV (?), sub persona Salomonis, sponsus, cum possit jactare atque ostentare inumeras suas opes, solum ostentat ferculum et lectulum suum; quoniam istis nominibus figurate significant sancti atque justi.

Quod autem attinet ad 2.^m, manifeste colligitur ex hoc loco quam aequo atque pari jure Deus agat cum suis: nam, sicut illi ipsum habent pro sua parte et haereditate, ita similiter ipse illos appellat suam partem et haereditatem; et quemadmodum illi habent collocatas in Deo suas spes et suas divitias, ita ipse illos habet pro suis opibus et pro sua haereditate. Ex quo est illud: *Ego diligenter me diligo*, et: *Qui diligit me diligitur a patre meo*, et: *Ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus*, etc. similiter. Sequitur in textu:

10. — Invenit eum in terra deserta, in loco horroris et vastae solitudinis.....

Commemorat aliud beneficium Dei erga populum Israelicum, ut amplius probet id quod superius proposuerat, scilicet, quod Deus possedit hunc populum, id est, prosequutus illum fuit peculiarari cura et providentia et amore. Id autem beneficium est, quod cum illum invenisset in terra deserta oppressum gravi servitute, in libertatem vindicavit et induxit in terram promissam. **INVENTI**, inquit, **EUM IN TERRA DESERTA**.—Quam terram desertam vocet, alii alter interpretantur. Nicolaus de Lyra et nonnulli alii sic interpretantur: **INVENTI EUM**, id est, patrem illorum, Abraham, **IN TERRA Chaldaeorum, DESERTA ab omni cultu veri Dei**. Alii sic interpretantur: **INVENTI EUM IN TERRA DESERTA**, id est, in *Ægypto*, ubi, tanquam si esset in deserto, ita erat mala affectus illi populus, et ab omni auxilio desertus, propter iniquitatem et injustitiam *Ægyptiorum*. Sed nihilominus ea quae sequuntur postulant ut hoc dictum intelligamus de deserto *Sinai* et de ea solitudine, in qua filii Israel versati sunt per 40 annos. Sed, tamen, quaeret aliquis: Cum Deus induxerit Israelitas in eum locum, quomodo dicitur ibi in eo loco illos invenisse? Ad hoc responderet, quod illud **INVENTI**, secundum proprietatem verbi hebraici cui respondit, idem significat quod **VENIT AD EUM**; dicitur, autem, Deus venisse ad illum populum versantem in deserto, quia quamvis venisset antea ad illud educendum ex *Ægypto*, tamen in deserto maxime apparuit illi et manifestissimis signis, in nube, in igne, in monte *Sinai* se praebuit consciendum illi populo. 70 interpres pro **INVENIT**, verterunt: **SUFFICIENTIAM DEDIT EI IN DESERTO**, id est, subministravit illis omnium rerum copiam in loco maxime sterili atque inopí; et verterunt etiam recte, nam verbum hebraicum *mazá* ad utramque significationem est

ambiguum. INVENIT EUM IN TERRA DESERTA, IN LOCO HORRORIS ET VASTAE SOLITUDINIS.—Singula verba hujus versus magis amplificant et ostendunt magnitudinem hujus beneficij. Nam primo magni amoris dijvini indicium erga illum populum fuit quod ipse (Deus) invenit illum, id est, non quae situs ab ipsis nec inventus, ipse quae sivit et invenit illos, scilicet, permotus a suo amore erga illum populum. Deinde, etiam habet magni amoris significacionem quod venit ad illum in terra deserta, id est, non quando ille populus opibus et felicitate florebat, sed quando versabatur in maximis angustiis; nam illud est veri amoris signum, non descere in adversis juxta id quod dicitur in *Proverbis*, capite xix: *Dixitiae addunt amicos plurimos: a paupere autem etiam hi, quos habuit, separantur, et Ecclesiastici*, capite xii, in eamdem sententiam: *Non agnoscerit in bonis amicus, in tristitia et malitia amicus agnitus est.*

Sed adverbi debet, quod quemadmodum illa superiora, scilicet: QUANDO DIVIDEBAT ALTISIMUS GENTES etc. continebant imaginem eternae praedestinationis electorum, sicut supra dictum est; sic ista, quae nunc dicuntur, continent imaginem vocationis eorumdem quae fit in tempore. Nam primo dicitur Deus invenire illos, sive ad ipsos venire, quando eos vocat, ad significandam nostrarum virium imbecillitatem et Dei amorem erga ipsos: imbecillitatem, inquam, quia ipsi per nos tendere non possumus ad illum; itaque, neccesse est, ut ipse prius ad nos accedat, sicut dicebat Spensa in *Canticis*, capite 1: *Trahe me: post te curremus.* Significat etiam Dei amorem erga electos: quia, nobis ad ipsum non contendentes sed jacentibus in peccato, ipse venit prior nos liberatus ab *Egypto*, a peccato. Deinde, in eo quod additur: IN TERRA DESERTA, IN LOCO HORRORIS etc., mirifice declaratur ratio et natura peccati, a qua justi per vocationem abstrahuntur et revocantur; merito namque appellatur TERRA DESERTA atque vacua omni bono germe, non solum quia in futurum producit acerbos fruc-

tus poenarum, sed etiam quia in praesentia torquet animum variis modis atque rationibus. Et etiam LOCUS HORRORIS peccatum, quia exagit conscientiam atque torquet perpetuo metu atque timore: est etiam VASTA SOLITUDO, quia peccatum, non solum ab aliis, sed etiam a se ipso deseruit (*sic*); nam peccatores se ipsis et suas conscientias fugiunt, quia solitudine nulla solitudo potest esse major aut flebilior. Unde et ipsa verba hebraica hujus versus, ad verbum conversa, hanc rem egregie declarant, nam ad verbum sic habetur: INVENIT EUM IN TERRA DESERTA, IN VASTITATE ULU-LATUS SOLITUDINIS.

Sed quid fecit Deus, quando venit ad populum suum in deserto, id sequitur in textu: CIRCUMDUXIT EUM ET DOCUIT: ET CUSTODIVIT QUASI PUPILLAM OCULI SUI. CIRCUMDUXIT, quia non recto deduxit atque introduxit in terram promissam, sed perduxit quadam circuitione; idque fecit propter multas causas, quarum una fuit, ut haberet plures occasiones declarandi amorem suum erga populum illum. ET DOCUIT, quoniam dedit eis legem atque praecepta in monte Sinai. CUSTODIVIT, autem, quoniam a multis periculis, quae evenierunt illi populo, summa cura illum servavit illaesum. Quod idem fit erga illos qui vocantur a Deo. Hos, enim, Deus non statim inducit in terram promissam, id est, in possessionem felicitatis, sed justificat illos prius, cuius justificationis ratio atque vis exprimitur istis nominibus: CIRCUMDUXIT, DOCUIT, CUSTODIVIT. Nam CIRCUMDUXIT illos Deus, id est, variis modis atque rationibus exercet; et INSTRUCT, perficiens ita illorum virtutem variis rerum experimentis; CUSTODIT etiam ipsos, quia illos liberat ab incursu malorum et a perseverantia in peccatis. Sequitur in textu:

II.—*Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos, et super eos volitans, expandit alas suas, et assumpsit eum, et portavit in humeris suis.*

Declarat et amplificat hoc ipsum beneficium eductio-
nis filiorum Israel ex Ægypto, et deductionis per deser-
tum. Idque declarat aptissima similitudine; inquit, enim:
Sicut aquila a naturali amore inducta pullos suos, igna-
rios ad volandum, provocat et interdum supra sese ipsos
gestat; sic Deus illum populum, rudum et omnia paventem,
quasi impositum suis humeris, perduxit per desertum.
Utitur eadem similitudine ad declarandam eamdem rem
Exodo, cap. xix, dicens: *Portavit eos super alas aquilarum.*
Et quamvis aliae volucres instituant pullos suos ad volan-
dum, volitantes ipsae circa, tamen potissimum
duxit Moyses similitudinem ab aquila, quia, ut docet divus
Hieronymus, *Commentarii super Esaiam* in cap. xvi, aquila-
iae dicuntur esse maxime amantes filiorum suorum, quam-
quam Plinius lib. x. *Naturalis historiae*, cap. iii, contra
existimat aquilas fugare pullos suos, nec ipsos educare
velle; sed, certe, ex hoc loco colligitur et ex aliis S. Scrip-
turae aquilas praecipuo amore prosequi suos pullos. Igi-
tur, Moyses usus est potissimum hac similitudine, 1.º, propter
causam dictam; 2.º, quia aquila altius atque velocius
cacteris volat; atque etiam, 3.º, quia non solum instituit
pullos suos ad volandum, ipsa circumvolvitante, sed etiam
interdum, supra se sublati pullis, volat ipsa, qua ratione
similitudo aquilae maxime apta et conveniens fuit ad de-
clarandam eam diligentiam quam Deus adhibuit in edu-
cendo populum suum ex Ægypto.

SICUT AQUILA, PROVOCANS AD VOLANDUM PULLOS etc.
Aquila, ut statim dicebam, et provocat ad volandum pullos
suos ipsa volans, et praeterea adjuvat illos attollens ip-
sos supra se. Sic Christus Dominus eos, quos ad se vocat,

instruct et exemplo et auxilio: exemplo, quia nihil nobis
praecipit, cuius ipse prius non ediderit illustrè documen-
tum; auxilio, quia vires suggestit. De primo dicit ipse: *Dis-
cite a me, quia mitis sum etc.*, et alibi: *Si vis perfectus esse,
rude et vende etc. et sequere me;* de auxilio, vero, in parabola
ovis perdita apud Lucam, cap. xv, exstat clarum testimo-
nium, quare dicitur quod portavit illam in humeris suis.
Nam in figurato et arcano sermone Sacrarum Litterarum,
ut docet Euthymius in hoc loco, humeri significant patien-
tiam et tolerantiam et robur ad aliquid vel perficiendum
vel perferendum: et sic Deus gestat nos in humeris suis,
non solum quia imbecillitatem nostram sustentat, et vires
nobis suggestit additique robur ad praeclare operandum;
sed etiam quia perfert nostram ingratitudinem et nostra
peccata, quemadmodum clarissimo exemplo docuit in illo
populo. Sequitur in textu:

**12.—Dominus solus dux ejus fuit: et non erat cum eo deus
alienus.**

Et hoc pertinet ad magis amplificandum id beneficium
de quo agitur, propterea quod tota illa res administrata
fuerit a Deo solo, sine cujusquam alterius dei concursu.
Idque dicit Moyses, 1.º, ut eveleret ex animis Judaeorum
opinionem quam reliqua gentes habebant de divinitate:
nam sieut partebantur divinitatem in plures deos, ita
etiam dividebant potentiam; nec existimabant singulos
deos omnia posse, sed aliis aliarum rerum efficiendarum
potestatem tribuebant. Dicit, ergo, Moyses Deum non fuisse
usum alterius dei adminiculu, ut doceret in ipso inesse om-
nium rerum potestatem, nec esse illum ex eo genere ex
quo gentes existimabant suos deos esse, scilicet, finitiae
potestatis. 2.º, id dicit Moyses, ut Judaei, intelligentes se
debere id beneficium uni Deo, ipsum etiam colerent unice
atque venerarentur. Chaldaicus Paraphrastes in hoc versu